

*I ett skogslandskap omgiven av höga naturvärden,
finner vi finnbyn*

Bertil's

Järna finnmark, Vansbro kommun

Här följer en beskrivning från dess intressanta och bevarandevärda miljö!

Bertils, en finnbby/oas på Järna finnmärk

En öde och ensligt belägen finnbby, i ett skogslandskap med höga naturvärden, på sydöstra sidan av Bertilsberget. Byn ligger på ca 35-40 km avstånd efter kyrkstigen till Järna kyrka, som en oas i ett areellt stort avverkad område. Att Bertils är en gammal by, kan man förutom belägg ur arkivmaterial, läsa i K-E Forsslunds " Med Dalälven från källorna till havet ".

Bertils har av handledande arkeolog, vid Dalarnas Museum, bedömts som fast fornlämning. Byn sträcker sig över ett stort område där vi kartlagt 5 boplatser och fossila åkrar omfattande: 22 lämningar efter husgrunder – 3 jordkällare, varav en intakt byggd av kilsten med välvt tak – 5 källkällor – stora öppna ytor med fossil åkermark – vårdträd – rösen och murar i stor omfattning – gångstigar i nord/sydlig riktning, även stig i öst/västlig riktning samt anknyttande stigar – visarsten – ristning (ev. bomärke).

Lämningarna vid Bertils ligger spridda i området som korsas av gamla bevarade stigar. Byn innehåller stora ytor fossil åkermark, i öppen kuperad terräng, med en naturlig inramning av gammal skog med stort lövinslag.

Vår förhoppning och tanke är att denna by, ska stå orörd med endast åtgärder för att frilägga och synliggöra de lämningar som finns i området.

Platsen innehåller en historia över ett långt tidsspänn, vilket gör den mycket lämplig som visningsobjekt i framtiden både historiskt och kulturellt.

Entomolog Bengt Ehnström har gjort en naturvårdsbedömning av platsen och anser den är mycket väl lämpad för exkursioner, med anledning av dess höga naturvärden. Vilket gör platsen än mer intressant.

Liten historik över finntorpet Bertils.

av Mattias Lundell

"Bertilsberget hör äfven till Järna kapell; der finnes 2 gårdar och 18 personer. En Bertil Olofsson Liitiäinen, ifrån de norska gränserna, var den första som kom hit till byn, ungefär för 100 år sedan. Hans sonsöner Jan och Anders Anders söner bo i hvardera gården".

citat ur C. A. Gottlunds Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne år 1817, s. 349.

"Bertilsberget upptogs under drottning Christina av Bertil Liitiäinen. Nu finns här tre gårdar; längst i norr i en grop vid östra bergfoten Hol Hanses, nu Bergslagens, röd stuga och gråa uthus, illa underhållna - några ohuggna stenar i marken är grunden efter en av bolaget riven rökstuga. Arvid Törnkviks, förr Bror Olles, nu A. B. Träkols, ligger högst upp nedom den välvda odlingen med dess ofantliga rösen - här har brutits massor av sten ur åkrarna liksom överallt i finnmarkerna; där står en hög finnhässa (11 stänger). Strax nedanför ligger Bertils Lasses trevliga gråa gård, som helt verkar fäboställe med sin ljuvliga täkt på slutningen ner emot dalen, bortom vilken Rånkberget står kärft och vilt med sina skrovliga hållstup."

citat ur Karl Erik Forsslunds Med Dalälven från källorna till havet Järna II:VI tryckt 1926, s. 19-20.

Det första nybygget här upptogs sannolikt inte under drottning Kristinas tid som Forsslund anger men däremot av Bertil Sigfridsson av släkten Liitiäinen. Bertil kom som dräng till Kristoffer Larsson i Vakerskogen omkring 1725. Samma år som Kristoffer avlider, 1731, så gifter sig Bertil med hans äldsta dotter Anna.

Strax efter 1730 tillkom sannolikt nybygget som kom att få samma namn som nybyggaren - Bertils. Makarna mantalsförs fr o m 1732 under byn Utsälje i Järna, vilket kan tyckas märkligt. Troligtvis hörde delar av skogsområdet "Vakerskogen" till byn Utsälje, så man kan snarare säga att nybygget låg på "Utsäljeskogen".

Även i husförhörlängder under 1730- 40- och 50-talen redovisas familjen under Utsälje. Vissa år under 1740-talet är de i stället mantalsförda under byn Ytteråker.

Under senare delen av 1700-talet och i princip hela 1800-talet kyrkobokfördes gårdarna i Bertils under byn Vakerskogen.

Långt senare, runt sekelskiftet 1900, börjar Bertils användas i kyrkböckerna som ett bynamn. Men redan vid första storskiftet 1818 kartlades finnhemmanet den s k "Bertels egendom", vilken då bestod av två gårdar, och redovisades separat som ett eget ställe.

30 år senare storskiftas det igen och nu finns 3 gårdar vid finntorpet "Bertels". Strax efter sista storskiftet 1849 så tillkom sannolikt en fjärde gård, då den södra gården delades. 5 gårdsplatser finns dokumenterade, men sannolikt har bara 4 existerat samtidigt.

Man kan säga att det första seklet (ca 1730-1840) i byns historia präglades av Bertil och Annas söner Mats och Anders, sonsönerna Jan och Anders samt deras barn. De var självägande bönder som bröt upp mer och mer mark. Det "sista" seklet (ca 1840-1950) präglades alltmer av egendomar under Snöå bruk, Stora Kopparbergs Bergslag, Träkolsbolaget (Korsnäs) samt flera privata skogshandlare. Det resulterade i att flera s k landbönder och arrendatorer brukade jorden samt att bertilsättningarna successivt flyttade härifrån. Till en början bodde vissa av släkten kvar som inhysesjon eller vistades här endast i perioder och skrevs då som "löse" (löst folk = utan stadig hemvist). Här följer en tabell som visar ungefär vilka familjer som varit bosatta här samt vilken status dessa haft.

År:**Bosättare och status:****Gård 1.**

ca 1731-1764	Bertil Sigfridsson (1704-1764), ägare	
1764-1802	Mats Bertilsson (1732-1797) + änkan, ägare	
1802-1848	Bertils Jan Andersson (1773-1848), ägare	SS 1818 litt. B
1849-1854	Bertils Anders Jansson (1804-1854), ägare	
1854-1880	Bertils Lars Andersson (1830-1888), ägare	
1880-1895	Bertils Lars Petter Larsson (1860-1895), ägare	
1897- 1898	Adam Abrahamsson (1861-), arrendator	
1898-1904	Johan Larsson (1865-), arrendator	
1904-1916	Bertils Anders Larsson (1865-), skogsarbetare	till Siljansnäs 1916
1908-1912	Gustaf Eliasson (1876-), landbonde/kolningsarbetare	
1915-1940 ca	Lars Petter Pettersson-Hedin (1874-1945), arrendator/ägare	

Gård 1 blev delad rakt över gårdsplanen vid storskiftet 1849, det norra skiftet (litt. B- gård 1) tillföll Bertils Anders Jansson. Det södra skiftet (litt. C- gård 1:2) tillföll fadern Bertils Jan Andersson som då precis avlidit.

Gård 1 såldes 1896 till sågverksägaren Juga Halvar Halvarsson från Äppelbo som bl a drev sågen i Vakern. Flera olika ägare till gården fram till 1921 då Lars Petter köpte gården och fastigheten Bertils 2:3. Han ägde gården fram till sin död 1945 (i Vansbro). Ungefär ett år senare såldes bostadshuset och flyttades till Mellanvakern.

Kända namn på gården är **Bertils Lasses** (Forsslund 1926) och **Larspetters** (Ebbe Sjöberg ca 2010).

Gård 1:2.

1848-	Bertils Jan Andersson (1773-1848), dödsbo
1852-1856	Jonas Hindersson (1814-),
1858-1879 ca	Jan Matsson (1833-), ägare/inhyser
ca 1879-1890 ca	Bertils Stina Andersdotter (1835-1911), ägare
ca 1890-1894	Brors Olof Hindriksson (1820-1894), ägare
1895-1908	Erik Andersson Blomqvist (1865-), ägare/arrendator
1909-1944	Arvid Törnqvist (1881-1954), arrendator
1946-	Elof Sjöberg (1912-), arrendator ?

Gård 1:2 ägdes från ca 1895 fram till 1905 av sågverksägaren Juga Halvar Halvarsson från Äppelbo och hans dödsbo sista året. Träkolsbolaget blev ägare 1905 som senare övergick i Västerdalarnas Fastighetsbolag och sedan Korsnäsbolaget 1956 (Lagfartsprotokoll). Stugan som fortfarande (2015) står kvar byggdes 1908. Uthusen brann ned omkring 1975 (Hemsidan Vakern.se).

Kända namn på gården är **Brors Olles** (Forsslund 1926), **Törnkqvists** (Ebbe Sjöberg ca 2010) samt **Sjöbergs** som numera används i dagligt tal.

År:**Bosättare och status:****Gård 2.**

1789-1801
1805-1835 ca

Anders Bertilsson (1741-1813), ägare
Bertils Anders Andersson (1774-1841), ägare

SS 1818 litt. A

Gård 2 finns på den äldre storskifteskartan från 1818 men är borta vid nästa storskifteskarta 1849. Sannolikt flyttades gård 2 och blev upphovet till gård 2:2, det är i alla fall det som jag har utgått ifrån i denna tabell. Ett annat scenario är att gård 2 delades mellan söner Daniel och Jakob och flyttades samtidigt till gård 2:2 och gård 2:3.

Gård 2:2

ca 1835-1855
-1864
-1896
1896-1908
1905-1912
1909-1937
ca 1942-1946

Bertils Daniel Andersson (1801-), ägare/brukare
Jakob Jansson (1827-), brukstorp/are/inhyses
Hol Hans Larsson (1820-1889) + änkan, landbonde
Nils Persson Bergström (1859-), landbonde
Johan Eliasson (1872-), landbonde?/kolningsarbetare
Johan Eriksson (1866-1943), arrendator
Johaners Emil Johansson (1904-), arrendator?

Gård 2:3

ca 1838-1844

Bertils Mats Andersson (1815-), ägare?/brukare?
Bertils Jakob Andersson (1805-), ägare?/inhyses

Gård 2:2 och 2:3 finns båda redovisade på storskifteskartan från 1849. Eftersom fastigheten som gårdarna låg på, litt. A, då ägdes av Snöå bruk så är det svårt att avgöra vem som bodde var. Troligast är dock att gård 2:2, vilken hade de största husen och mest åkerjord runt sig samt låg närmast det ursprungliga gårdsplatsen gård 2, var den som Bertils Daniels hushåll innehade. I Daniels hushåll bodde även föräldrarna tills de avled 1841 och 1847.

Det är en ren gissning att Bertils Jakob övertog gård 2:3 efter brodern Mats flytt, men väl tänkbart, annars har Jakob bott i gård 2:2. Ytterligare en gissning rör landbonden Hol Hans Larssons övertagande av gård 2:2. Ca 1855 är en gissning eftersom det var då Bertils Daniel flyttade med sin familj till Hälsingland.

Hol Hans Larsson var måg i Vakerskogen i Brorsgården, han var även svåger med Brors Olof (gård 1:2). Det är ovisst när han flyttade till Bertils. Eventuellt brukade han gården boendes i Vakerskogen där han hela livet kyrkbokfördes. Han skrivs som landbonde först åt Snöå bruk och efter ca 1870 åt Falu Bergslag. Men han kan likväl ha bott i (gård 2:2) och brukat fastigheten som innefattade både gård 2:2 och 2:3 från och med 1850-talet. Gården kallades efter honom för Holhanses.

Stora Kopparbergs Bergslag förvärvade fastigheten (både gård 2:2 och 2:3) år 1888. Kända namn på gård 2:2 är **Holhanses** (Forsslund 1926) och **Johanersas** (Ebbe Sjöberg ca 2010). Tryggve Rossäng har på senare tid hyrt gården och haft får på Bertils inägor.

Familjer av Bertils-släkten som blev bofasta och självägande bönder i byn.

Gård 1.

Bertil Sigfridsson Liitiäinen	f. 1704	v. 1731	d. 1764
Hu. Anna Kristoffersdotter Karjalainen	f. 1706		d. 1788

dr. Maria f. 1731	död 20 år gammal av ”slag och blodstörtning”
sn. Mats f. 1732	bonde i Bertils gård 1
dr. Katarina f. 1735	död späd
sn. Kristoffer f. 1736	bonde i Vakerskogen
sn. Jan f. 1738	bonde i Opsagården i byn Sälen, Äppelbo
sn. Anders f. 1741	bonde i Bertils gård 2
sn. Hindrik f. 1744	död späd

Gård 1.

Mats Bertilsson (Liitiäinen)	f. 1732	v. 1765	d. 1797
Hu. Ingrid Svensdotter (Kemppainen)	f. 1738		d. 1816
Barnlösa			

Gård 2.

Anders Bertilsson (Liitiäinen)	f. 1741	v. 1771	d. 1813
Hu. Kerstin Olsdotter (Vilhuinen)	f. 1745		d. 1810
sn. Jan f. 1773	bonde i Bertils gård 1		
sn. Anders f. 1774	bonde i Bertils gård 2		

Gård 1.

Bertils Jan Andersson	f. 1773	v. 1799	d. 1848
1 Hu. Barbro Jansdotter	f. 1777		d. 1820
2 Hu. Maria Larsdotter	f. 1788	v. 1821	d.

sn. Jan f. 1800	död 20 år gammal
sn. Lars Petter f. 1802	
sn. Anders f. 1804	bonde i Bertils gård 1
dr. Stina Barbro f. 1807	
sn. Mats f. 1809	död späd
dr. Anna Lena f. 1811	
dr. Elisabet f. 1814	
dr. Maria f. 1817	
2 dr. Klara Maria f. 1824	
2 sn. Jan f. 1825	död späd

Gård 2.

Bertils Anders Andersson	f. 1774	v. 1795	d. 1841
Hu. Brita Danielsdotter	f. 1774		d. 1847
sn. Anders f. 1795	"krympling" "ofärdig", kvar på gården senare 2:2		
sn. Jan f. 1796	soldat Elg		
dr. Kerstin f. 1798			
dr. Anna f. 1799	"sjuklig", kvar på gården senare 2:2		
sn. Daniel f. 1801	bonde i Bertils gård 2:2		
dr. Brita Stina f. 1803			
sn. Jakob f. 1805	bonde i Bertils gård 2:2/2:3?		
dr. Lisa f. 1808			
dr. Sara f. 1811			
sn. Mats f. 1815	bonde i Bertils gård 2:3 ?		

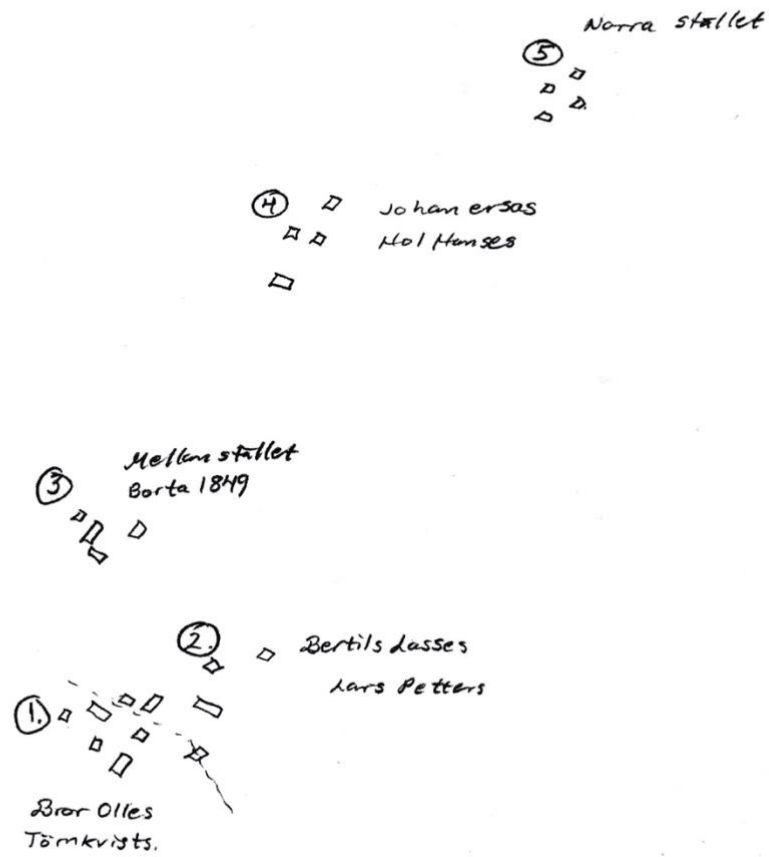
Gård 1.

Bertils Anders Jansson	f. 1804	v. 1830	d. 1854
Hu. Stina Jansdotter	f. 1802		d.
sn. Lars f. 1830	bonde i Bertils gård 1		
dr. Stina f. 1835			
sn. Anders f. 1838			
sn. Johan f. 1842	död späd		
sn. Jakob f. 1842			

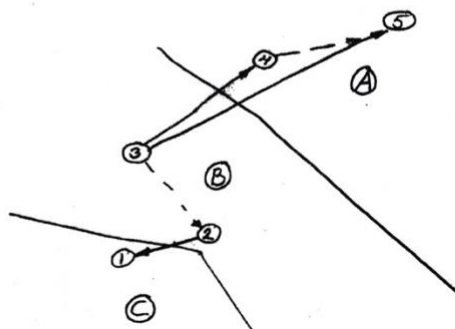
Gård 1.

Bertils Lars Andersson	f. 1830	v. 1859	d. 1888
Hu. Klara Henriksdotter	f. 1834		d.
sn. Lars Petter f. 1860			
dr. Anna f. 1862			
sn. Anders f. 1865			
dr. Stina f. 1872			
dr. Klara f. 1872			
sn. Johan f. 1875			

Bertils.

Den äldsta gården i byn är endera Mellanstället ③ eller Bertils lasses ②, mest troligt det förstnämnda ③.

Expansionen av gårdarna vid Bertils

Bertils Lasses och Rånkberget (Lars Petters)
Foto: K-E Forsslund, Dalarnas museums arkiv.

Kavelbro mellan Örskogen och Bertils. Björndalsberget i bakgrunden.
Foto: K-E Forsslund, Dalarnas museums arkiv.

Bertils, Järna Finnmark

Gård 1:2. Foton genom Sjöberg, Äppelbo

Ebbe Sjöberg, tillsammans med sin morfar Jonas Boväng

Jonas (från Alnön) bröt väg mellan Pellrabäcken och Sjöbergs i Bertils.
Det här är strax nedan, där vägen går över nya skogsbilvägen.
Lillfallet ligger ovanför, mot nya vägen.

Sjöbergs
T.v. Karl-Gunnar, Mormor och Mamma till höger

Höbärgning vid Sjöbergs
Karl-Gunnar, Ebbe, Mormor och Karin

Bostadshuset syns t.v. och uthuslängan t.h.
Ladugård nederst, pigkammaren i mitten och överst en lada.

Sjöbergs år 1950

Mormor på trappan vid Sjöbergs

Intill det befintliga huset, syns här planteringar på den äldre husgrunden.

Trädgården vid Sjöbergs

Fr.v. Karl-Gunnar, Ebbe och Karin med Mormor.

I bakgrunden syns stugan vid Lars Petters.
I slutet av 1940-talet flyttades denna stuga till Mellanvakern.

Elof med Blacken, mot Vakerskogsberget

Vid Johan Ersas

På bilden ser vi Elof Sjöberg som klipper Karl-Gunnar,
Ebbe och Karin med Sjömans Stina

Skogsfinnarnas heliga vårdträd

Vårdträd

Lämning efter husgrund

Kallkälla

Äldre väg genom kulturlandskapet.

Jordkällare

Källaren inifrån välvd av natursten

Huset står öde sedan 1950-talet

Ristat märke

Lämning efter ladugård

Fossil åker

Visarsten

Ängslada

Ristning

En dokumenterad kanelros

Välkommen in om du törs!

*Källarspindel/ Grottspindel
Utsedd till Årets Spindel år
2012.*

*Trivs alldeles utmärkt i
Finnmarkens
gamla jordkällare.*

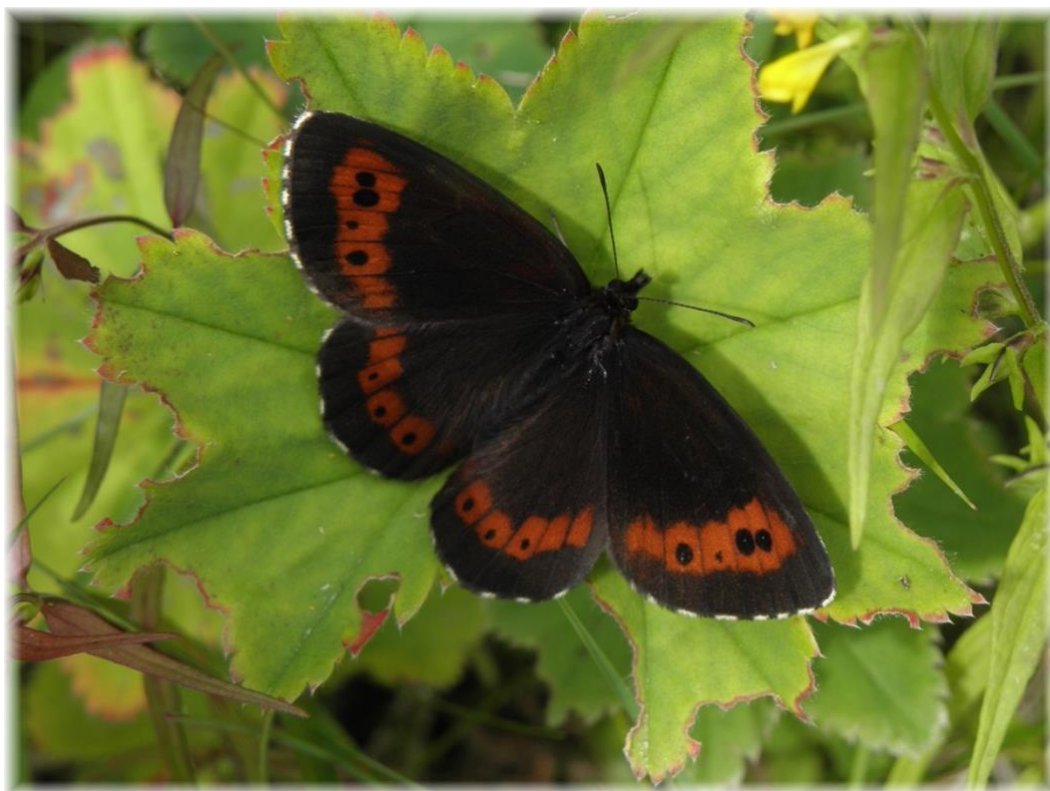
*Med utsträckta ben blir den
7-8 cm lång. Kan ge rejäla
bett.*

*Varje kokong kan innehålla
mellan
200-400 småspindlar som
kommer fram på våren.*

Vitfläckig Guldvinge
"Fjäril vingad syns på....."

Skogsgräsfjäril

Ormbär

Slingerticka

BIOLOGISKA VÄRDEN KNUTNA TILL FINNBOSÄTTNINGARNA BERTILS PÅ JÄRNA FINNMARK, VANSBRO KOMMUN

Inledning

Både i samband med finnbosättningar och fäbodan finns lokalt i Dalarna fortfarande många gemensamma värden för den biologiska mångfalden. Fäbodarna hade existerat betydligt längre tid i skogslandskapet än de c:a 500 år som finnbosättningarna har funnits. Båda typerna av bosättningar vare sig de utnyttjades under hela året som finnbosättningarna eller temporärt under sommarhalvåret som fäbodarna. De utgjorde oaser i det mera sammanhängande skogslandskapet som utgjorde matrisen runt om dessa blomrika platser. Markanvändningen skapade genom bete, slåtter och olika typer av odling en artrik flora och en därtill artrik insektsfauna knuten till växterna.

Det skedde även ett utbyte av arter mellan det starkt utnyttjade betes- och odlingspräglade markerna och den omgivande skogen. Arter som många fjärilar och vedskalbaggar har sin utveckling förlagd till skogen men måste som fullvuxna besöka nektarrika blommor för att hitta näring för att lyckas med fortplantningen. Många av dessa insekter påträffar vi ute i ängs- och åkermarker. Ej enbart olika blommande örter har stor betydelse som nektarkällor. Olika videarter som sälg och svartvide ger insekterna den första måltiden på våren. En månad senare erbjuder rönnens blomning samma skafferier för olika grupper av insekter. Senare under sommaren har många ängsblommor samma funktion. Ända fram till slutet av augusti attraherar exempelvis gullris och höstfibblor många fjärilar, skalbaggar ochflugor som söker nektar och pollen.

En annan värdefull tillgång för den biologiska mångfalden som vi finner på såväl gamla finnbosättningar som våra fäbodan är de gamla lövträd som finns kvar från den tid då de utnyttjades för lövtäkt. Lövet från främst sälg, björk, asp och rönn spelade hade en värdefull betydelse som foder för kreaturen vid både finnbosättningarna, fäbodarna och nere i åkerlandskapet. Den största betydelsen hade lövtäkten för vinterutfodringen av kreaturen men vid åtminstone fäbodarna stillade man även korna med löv till kvällsmjölknigen.

Lövtäkten skedde dels som repning av löv från kvistar eller att man skar kvistar med löv främst på försommaren och lät dem torka i en lada. Detta medförde att man i nära anslutning till betes- och slåttermarker hamlade de träd som gav lövfoder och tillät dem nå höga åldrar och grova dimensioner.

Dessa hamlade träd, främst gamla grova sälgar, hittar man både vid nutida bosättningar på finnmarkerna och sådana som övergivits för flera decennier sedan. I helt igenvuxna finnställen står ofta någon enstaka gamla sälgar och trängs med de uppväxande granarna. Även grova aspar och enstaka rönnar finns ofta kvar i de öppna markerna och i den omgivande barrskogen.

Biologiska värden vid Bertils

Växtinventeringar

Eftersom växterna är en grundval för den mångfalden av insekter i ett område gjordes en inventering av kärlväxterna på ängsmarkerna på de fyra bosättningar som var kvar av den ursprungliga finnbyn Bertils. Inventeringen omfattade endast den gamla uppodlade marken och endast i den sydligaste bosättningen där huset står kvar undersöktes även den fuktäng som går ut mot myrmarkerna.

Under 2011 lades 4 st 2 m² stora provytor ut sedan växternas areella täckningar i varje provytor uppskattades. Ytorna slogs sedan med en lie. Ytorna fördelades med två ytor på Johan Ersas gamla ägor samt två ytor på Törnkvists gamla ägor. Ytorna inventerades sedan 2013 på samma sätt som under 2011.

I juli 2013 besöktes Bertils av Tomas Ljung från länsstyrelsen i Falun och mig varvid grova lövträd undersöktes på jakt efter tecken på gammal hamling. Flera grova sälgar visades tydliga tecken på att de hamlats främst vid Johan Ersas och nära Törnkvists.

Förteckning över funna kärlväxter

Den systematiska ordningen och nomenklaturen har följt T. Karlsson 1998. Förteckningen över svenska kärlväxter. Svensk Bot. Tidskr. 91: 241 – 560. Växterna har inventerats från Johan Ersas till Törnkvists.

Ängsskallra

Matlumner *Lycopodium complanatum*

Skogsfräken *Equisetum sylvaticum*

Majbräken *Athyrium filix-femina*

Träjon *Dryopteris filix-mas*

Ängssyra *Rumex acetosa*

Bergsyra *Rumex acetosella*

Grästjärnblomma *Stellaria graminea*

Trädgårdsstormhatt *Aconitum x stoerkianum*

Gran *Picea abies*
Tall *Pinus sylvestris*
Asp *Populus tremula*
Sälg *Salix caprea*
Svartvide *Salix myrsinifolia*
Vårtbjörk *Betula pendula*
Glasbjörk *Betula pubescens*
Stenbär *Rubus saxatilis*
Vårfingerört *Potentilla crantzii*
Blodrot *Potentilla erecta*

Humleblomster *Geum rivale*
Kanelros *Rosa majalis*
Rönn *Sorbus aucuparia*
Häckspirea *Spiraea salicifolia*
Gökärt *Lathyrus linifolia*
Gulvial *Lathyrus pratensis*
Rödklöver *Trifolium pratense*
Skogsklöver *Trifolium medium*
Vitklöver *Trifolium repens*
Kråkvicker *Vicia cracca*
Harsyra *Oxalis acetocella*
Midsommarblomster *Geranium sylvaticum*
Brakved *Frangula alnus*
Fyrkantig johannesört *Hypericum maculatum*
Ängsviol *Viola canina*
Kärrviol *Viola palustris*
Skogsviol *Viola riviniana*
Styvmorsviol *Viola tricolor*
Mjölke *Epilobium angustifolium*
Kärrdunört *Epilobium palustre*
Kirskål *Aegopodium podagraria*
Hundkäx *Anthriscus sylvestris*
Liten blåklocka *Campanula rotundifolia*

Vitsippa *Anemona nemorosa*
Vanlig smörblomma *Ranunculus acris*
Backskärvfrö *Thlaspi arvense*
Daggkåpor *Alchemilla* kompl.
Kråklöver *Comarum palustre*
Älggräs *Filipendula ulmaria*
Smultron *Fragaria vesca*
Vanlig bockrot *Pimpinella saxifraga*
Brännnässla *Urtica dioica*
Ljung *Calluna vulgaris*

Vitpyrola *Pyrola rotundifolia*
Björkpyrola *Orthilia secunda*
Mjölon *Arctostaphylos uva-ursi*
Skogsstjärna *Trientalis europea*
Stormåra *Galium album*
Gräddmåra *Galium verumxalbum*
Vitmåra *Galium boreale*
Sumpmåra *Galium uliginosum*
Hampdån *Galeopsis speciosa*
Rödplister *Lamium purpureum*
Brunört *Prunella vulgaris*
Gulsporre *Linaria vulgaris*
Ängskovall *Melampyrum pratense*
Skogskovall *Melampyrum sylvaticum*
Kärrspira *Pedicularis palustris*
Ängsskallra *Rhinanthus minor*
Ärenpris *Veronica officinalis*
Teveronica *Veronica chamaedrys*
Linnea *Linnea borealis*
Flädervänderot *Valeriana sambucifolia*
Åkervädd *Knautica arvensis*
Ängsvädd *Succisa pratensis*
Hundstarr *Carex nigra*

Rölrika *Achillea millefolia*
Nysört *Achillea ptarmica*
Kärrtistel *Cirsium palustre*
Prästkrag *Leucanthemum vulgare*
Skogsfibblor *Hieraceum* sect. *Hieraceum*
Höstfibbla *Leontodon autumnalis*
Skogssallad *Mycelis muralis*
Gråfibbla *Pilosella officinarum*
Gullris *Solidago virgaurea*
Maskrosor *Taraxacum* spp.
Ormbär *Paris quadrifolia*
Ekorrhör *Maianthemum bifolium*
Liljekonvalj *Convallaria majalis*
Brandlilja *Lilium bulbiferum*
Jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata*
Nattviol *Platanthera bifolia*
Trådtåg *Juncus filiformis*
Ängsfryle *Luzula multiflora*
Vårfryle *Luzula pilosa*
Stjärnstarr *Carex echinata*
Harstarr *Carex ovata*
Blekstarr *Carex pallescens*
Klotstarr *Carex globularis*
Flaskstarr *Carex rostrata*

Fårsvingel *Festuca ovina*
Rödsvingel *Festuca rubra*
Ängsgrö *Poa pratensis*
Hundäxing *Dactylus glomerata*
Bergslok *Melica nutans*
Tuvtåtel *Deschampsia cespitosa*
Kruståtel *Deschampsia flexuosa*
Rödven *Agrostis capillaris*
Brunrör *Calamagrostis purpurea*
Timotej *Pheum pratense*
Ängskavle *Alopecurus pratensis*
Stagg *Nardus stricta*
Vårbrodd *Anthoxanthum odoratum*
Tillägg till artlistan kärlväxter:
Smällglim *Silene vulgaris*
Rödblåra *Silene dioica*
Ormrot *Bistorta vivipara*
Gårdsskräppa *Rumex longifolia*
Klotpyrola *Pyrola minor*
Trädgårdsvinbär *Ribes rubrum*
Knölsyska *Stachys palustris*

Finns någon fröbank kvar på ängarna?

Den 11 juli 2011 lades fyra st 2 kvadrat meter stora provytor ut. Dessa slog med lie sedan yttäckningen av de olika växtarterna uppskattades. Dessa ytor undersöktes igen två år senare (1 aug. 2013).

Gruppen samlad

Provytor upprättas

Noggrann artbestämning

Procentuell utbredning av kärlväxterna

Endast enstaka strån = □

Provyta 1 (Johan Ersas)

Rev. 11/7 2011 (täckprocent)

Asp några 40 cm höga skott

Blekstarr	5%
Daggkåpa	5%
Fyrkantig johannesört	50%
Ängsgröe	□
Hundkäx	-
Liten blåklocka	-
Rödven	5%
Rölrika	-
Skogsnäva	30%
Smörblomma	-
Stormåra	5%
Sumpmåra	-
Teveronika	-
Tuvtåtel	3%
Vitklöver	-
Ängsfryle	-
Ängssyra	-
Ängsvädd	-
Ärenpris	-
Ögontröst	-

Provyta 1 Rev. 1/8 2013 (täckprocent)

asparna har ökat i antal

□
15%
50%
□
□
-
10%
5%
10-15%
□
-
□
□
5%
3%
15%
□
□
□
□

Provyta 2 (Johan Ersas)

Rev 11/7 2011 (täckprocent)

Asp	-
Daggkåpa	-3%
Gulvial	-5%

Rev 1/8 2013 (täckprocent)

2 plantor
□
□

Hundkäx	-3%	-3%
Kråkvicker	-3%	-3%
Liten blåklocka	-3%	-
Rödven	60%	65%
Skogskovall	5%	□
Skogsnäva	5%	3%
Stormåra	5%	3%
Teveronika	-	5%
Tuvtåtel	-	□
Åkerskallra	-3%	-3%
Ängssyra	-3%	□

Provyta 3 (nedre delen av Törnkvists)

Rev. 11/7 2011 (täckprocent)

Rev. 1/8 2013 (täckprocent)

Blodrot	-	□
Daggkåpa	-	2%
Fyrkantig johannesört	80%	80%
Rödven	2%	2%
Skogskovall	□	□
Skogsnäva	2%	2%
Skogsstjärna	2%	□
Teveronika	-	□
Tuvtåtel	1%	1%
Skogsviol	-	□
Vårbrodd	1%	1%
Ängskovall	10%	5%
Ärenpris	-	2%

Provyta 4 (längre upp på Törnkvists ägor)

Rev. 11/7 2011 (täckprocent)

Rev. 1/8 2013 (täckprocent)

Daggkåpa	30%	30%
Rödklöver	5%	-
Rödven	3 %	5%
Rölrika	-	3%
Skogsklöver	3%	3%
Skogskovall	50%	20%
Skogsnäva	4%	5%
Smultron	-	α
Vitklöver	2%	30%
Vårbrodd	4%	10%
Åkervädd	-	5%
Ängsfryle	3%	3%
Ängskovall	-	5%
Ärenpris	-	3%

De flesta förändringar som noterades mellan de två avläsningarna var små och kan ligga inom felmarginalerna i bedömningarna av täckprocenten. Den förändring av täckprocenten på yta 1 angående skogsnäva är påtaglig liksom att ej ängsfrylet noterades 2011 medan det 2013 upptog 15% 1 av arean. Skogskovallen som upptog mer än 50 % av yta 4 noterades endast med 20% 2013. Vitklövern ökade från 2% 2011 till 30% 2013. Även hos vårbrodden uppmättes en ökning från 4 till 10% under åren.

En mera heltäckande inventering av de botaniska värdena i en by på finnmarkerna i Vansbro kommun har under 2015 publicerats i Trollius (Dalarnas botaniska tidskrift). Inventering är utförd i Håvberget i Nås östra finnmark, belägen ca 27 km öster om Bertils (Lars-Erik Nilsson 2015).

Artlistan från Håvberget (167 arter) är mer omfattande än listan från Bertils genom att större randområdets flora tagits med. Vid Bertils påträffades 118 olika växter på de rena ängsmarkerna. Skulle vi ha inventerat ex. vis fuktängarna och myrmarkerna nedanför Törnbloms skulle även vår artlista kunnat byggas ut med åtskilliga arter. Den pågående vården genom slåtter av flera ängar i Håvberget har gynnat flera arter som kattfot och låsbräken.

Kulturrymlingar bland växter fanns även vid Bertils. Vid Törnbloms fanns trädgårds-stormhatt, trädgårdsvinbäroch häckspirea. Brandlilja finns även på ett par ställen och frågan är om även gulsporre är ditförd på flera ställen trots att den finns talrikt på sandmarker efter älven som i Skamhed.

Entomologiska undersökningar

Fjärilar: Insamlingarna gjordes dels genom dagfångst den 3 och 11 juli 2011, 16 juni 2012, ljusfångst 17 augusti 2012 samt dagfångst 25 juni 2013. Ljusfångsten genomfördes vid Johan Ersas medan de övriga arterna insamlades genom vandringar på samliga ängsmarker.

Vitfläckig guldvinge

Dagfjärilar:

Skogsvitvinge *Leptidea sinapis* 16/6 -12.

Rapsfjäril *Pieris napi* 25/6 -13.

Svavelgul höfjäril *Colias palaeno* 25/6 -13.

Citronfjäril *Gonepteryx rhamni* 16/6 12.

Brun blåvinge *Aricia eumedon* 16/6 -12, 25/6 13.

Midsommarblåvinge *Aricia artaxerxes* 25/6 13.

Ängsblåvinge *Cyaniris semiargus* 16/6 12.

Silverblåvinge *Cyaniris amandus* 25/6 13.

Brunfläckig pärlmorfjäril *Boloria selene* 25/6 -13.

Prydlig pärlmorfjäril *Boloria euphrosyne* 16/6 12, 25/6 13.

Kvickgräsfjäril *Pararge aegeria* 16/6 12.

Skogsnätfjäril *Melitaea athalia* 11/6 -12..

Mätare:

Allmän backmätare *Scotopteryx chenopodiata* 17/8 -12.

Backfälmätare *Xanthorhoe montanata* 16/6 -12.

Vitstreckad fälmätare *Perizoma albulata* 25/6 -13.

Paralellinjerad fälmätare *Perizoma paralellolineata* 17/8 -12

Vitbandad björkfälmätare *Rheumaptera hastata* 16/6 -12.

Tvärhuggen fälmätare *Dysstroma truncata* 17/8 -12.

Blåbärsparkmätare *Eulithis populata* 17/8 - 12.

Rutig buskmätare *Chiasmia clathrata* 16/6 -12.

Nattflyn:

Platinafläckt metallfly *Autographa bractea* 11/7- 11.

Fläckigt stamfly *Amphipoea oculatea* 17/8 -12.

Allmännt gräsfly *Cerapteryx graminis* 17/8 -12 allm.

Arktiskt jordfly *Xestia speciosa* 17/8 -12.

Nattflyexkursion, vid den övergivna finnbyn Bertils

Skymningen har fallit, här i väntans tider

Första gästen anländer

Infångad för artbestämning

Skalbaggar: Insamlade krypande på marken och genom håvning och sällning 24/6 2013

Jordlöpare:

Purpurlöpare (*Carabus violaceus*)

Skogssvartlöpare (*Pterostichus oblongopunctatus*)

Kortvingar:

Leptusa pulchella

Klubbhornsbaggar:

Bibloporus bicolor

Euplectus punctatus

Glatbaggar:

Stenichnus collaris

Stenichnus bicolor

Nevraphes elongatus

Flugbaggar:

Absidia schoenherri

Rhagonycha limbata

Malthodes fuscus

Malthodes minimus

Malthodes pumilus

Bladbaggar:

Syneta betulae

Chrysolina varians

Lochmaea caprea

Vivlar:

Strophosoma capitata

Polydrusus pilosus

Anthonomus brunneipennis

Hypera arator

Hypera nigrirostris

Gångbaggar:

Cerylon deplanatum

Cerylon histeroides

Glansbaggar:

Brachypterolus linariae

Trädsvampborrare:

Cis micans

Cis comptus

Octotemnus glabriculus

Blombaggar:

Oedemera virescens

Oedemera lurida

Ristbaggar:

Anaspis frontalis

Långhorningar:

Anoplodera sanguinolenta

Alosterna tabacicolor

Miarus campanulae

Zacladus geranii

Gymnetron melanarium

Spetsvivlar

Apion flavipes

Apion spencei

Apion marchicum

Robites cyaneus

I den gamla matkällaren vid Johan Ersas gamla ägor finns en population av källarspindeln (*Meta menardi*) som är en av landets största spindlar. Vid besöket den 25 juni 2013 fanns både föräldradjur och flera päronformade stora äggkokonger av arten. Arten lever i totalt mörker och hur arten spridit sig dit är svårt att förstå.

Resultatet av de entomologiska undersökningarna

Som väntat var artsammansättningen på ängsmarkerna en blandning av insekter som utvecklades ute på ängsmarkerna och inne i den omgivande skogen. Hos ängsarterna vistas även de fullbildade insekterna på ängen. Ängarna hade för många skogslevande fjärilsarter en stor betydelse då de erbjöd de fullbildade insekterna mat i form av nektar. Detta gäller bland annat kvickgräsfjärilen och citronfjäril som har sin larvutveckling förlagd på olika skogsgräs respektive lever på myrkanternas brakvedsbuskar. Den svavelgula höfjärilens larver lever på odon i myrarna medan den fullbildade fjärilen företar långa provianteringsturer upp på närbelägna ängsmarker.

Det allmänna gräsflyt blir ibland så talrikt på gräsmarker i skogsbygder att all gräsvegetation äts upp av larverna. Detta gynnar örtvegetationen under några efterföljande år. Efter detta ökar gräsvegetationen åter som tillåter gräsflyt att åter ökar i antal.

Vissa arter påträffades på ängarna men hade sin larvutveckling förlagd inne i den omgivande skogen. Den tegelröda blombocken (*Anoplodera sanguinolenta*) och smalbocken (*Alosterna tabacicolor*) utvecklas som larver i död ved i skogen men de fullbildade långhorningarna flyger in på blomrika ängsmarker för att föda sig på nektar och frömjöl. Detsamma gäller de tre arter av flugbaggar som tillhör släktet *Malthodes* och ristbaggen *Anaspis frontalis*.

På flera av ängsmarkerna finns rika förekomster av teveronika och ärenpris på dessa *Veronica*-arter påträffades flera exemplar av viveln *Gymnetron melanarium* som är en sällsynt och lokal art. Arten övervägdes att tas med i några av de första nationella rödlistorna för ett par decennier sedan.

På den fyrkantiga johannesörten som fortfarande det finns stora ruggar av bl.a. vid Johan Ersas finns en mycket livskraftig population av den vackra bladbaggen *Chrysolina varians*. Både larver och de fullbildade skalbaggarerna gnagde på bladen i sådana mängder att värdväxten var nästan kaläten.

På gulsporrén som finns på ett par lokaler fanns glansbaggen *Brachypterolus linariae*. Arten lever enbart som pollenätare på släktet *Linaria* dit gulsporrarna hör.

Naturvårdstankar för ängarna vid Bertils

En viktig naturvårdsinsats är naturligtvis att förhindra den hotande igenväxningen. Vid främst Johan Ersas bör en fortgående föryngring av asp förhindras trots att älgen betar av buskarna fortsätter aspbuskarna att växa upp. Unggranar bör även röjas bort på ängsmarkerna. På flera ställen finns grova sälgar kvar som bär tydliga spår efter hamling. Dessa träd borde man röja fram för att förlänga livslängden på dessa gamla odlingsdokument. Gamla sälgar spelar stor betydelse för att behålla den biologiska mångfalden inom området.

Bengt i ängens famn

Bedömning av naturvärden i finnbyn Bertils, öster om Vakern i Järna Finnmark, Vansbro kommun. Besökt den 19/11 2009.

Deltagare: undertecknad, Siv och Göran Samuelsson, Kvarnåker, Järna samt Jörgen Stefansson, Bergvik AB.

Allmänt utgör numera många gamla finnställen oaser i det numera hårt exploaterade skogslandskapet. Lövrikedomen är påfallande och på avstånd liknar ställena små lövbrännor med en rikedom av asp, björk, gammal sälg samt gamla rönnar. Ofta har ej odlingsmarkerna ej hunnit växa igen utan blivit refugier för en skyddsvärd ängsflora, många fjärilar och fåglar.

Finnstället Bertils i Järna Finnmark utgör inget undantag från detta. Hela sluttningen nedanför de gamla åkrarna består nästan enbart av ren lövskog med asp, björk och gamla sälgar. Någon gammal asp har gått omkull och i något träd syns hackspettshål. Björken har bitvis börjat självgallra sig och börjar producera död ved samt blivit bevuxna med fnösk- och björktickor. Detta bör gynna många insektsarter och fåglar. Flera grova sälgar har blåst ner och ligger på marken i olika nedbrytningsstadier.

En rad med ängar ligger efter bergssluttningen vid de gamla bosättningarna. Ängarna befinner sig i början av igenväxning där granplantor och aspslyt börjar att vandra in. Aspslyt hålls tillbaka en smula av älgbetning. Ängsfloran finns delvis bevarad genom en stor mängd med ärenpris, midsommar- blomster, ögontröst och hundkäx. Flera källdrog drar igenom ängsmarken och här växer stora mängder med humleblomster. De blomrika ängsmarkerna har ej enbart en stor betydelse för alla fjärilar mm som utvecklas direkt på plats de attraherar även många arter från hela omgivningen genom att många av de arter som bl.a. utvecklas i död ved i skogen runt om måste som fullbildade äta pollen och nektar som de finner på blomrika ängar. Att förhindra fortsatt igenväxning av ängsmarkerna blir därför en viktig framtida naturvårds- och kulturvårdsmässig åtgärd.

Ovanför ägorna ligger ett gammalt granbestånd där en självgallring fläckvis har börjat. I dessa fläckar finns en hel del döda träd, både stående och liggande. I granskogen finns även en hel del vårtbjörk och asp inblandat samt några grova sälgar. Ett tiotal stora mystackar finns även inne i granskogen och nära ängskanterna. Vissa av dessa myrstackar når en höjd av nära två meter vilket nästan helt saknas numera i kulturskogen. Enligt mitt förmenande bör den gamla granskogen (ca 5-7 ha) sparas ovanför de gamla bosättningarna eftersom den bildar en naturlig inramning uppför bergssluttningen för finnbyn. Skulle granskogen avverkas skulle hela det gamla stället förlora mycket av sin karaktär. Det ligger flera källor inom området som måste ha en skyddskappa runt om sig. Den gamla granskogen har främst ett stort framtida förväntningsvärde ur naturvårdssynpunkt där mängder med död ved kommer att skapas. Denna process har redan startat på flera ställen. Lavrikedomen är stor på många träd inom området, vilket gynnar många djurarter.

Däremot bör avverkningar av gran ske i gamla husgrunder och runt stenmurar och odlingsrösen då träden på längre sikt hotar att falla över dessa eller ifall de blåser omkull kan de bryta sönder de gamla strukturerna. Detta är även mycket aktuellt med några gamla matkällare vid bosättningarna där ganska grova granar redan växer på taken till dessa. I den gamla granskogen ovanför ligger även flera gamla fornåkrar som man ej kan avverka i utan att förstöra deras struktur.

De skogsbestånd som ligger nedanför och inne i de gamla odlingsområdena består till dominerande del av lövskog med äldre asp, björk och gammal sälg. Dessa beståndsdelar bör naturligtvis även sparas och den självgallring som startat kommer senare att accelerera och för ett allt större värde för både den lägre och högre faunan. Möjligen skulle vissa gamla sälgar och rönnar gallras fram.

Områdets stora värde understryks av att det ligger som en oas i naturskyddssammanhang i ett redan hårt hanterat skogslandskap runt om.

Nås den 23 nov. 2009

För Vansbrobygdens Naturskyddsförening

Bengt Ehnström, ordförande

Adr. Stationsområdet 224, 780 53 Nås

Dalarnas museum

Greger Bennström, Antikvarie/arknolog
Tel: 023-76 55 42, 070-291 12 92
greger.bennstrom@dalarnasmuseum.se

Falun 2009-12-17

dnr: 00/09

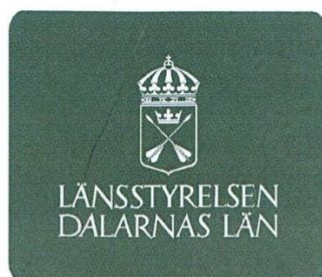
Kulturhistorisk bedömning av finnbosättningen Bertils, Järna socken, Vansbro kommun.

Finnbosättningen Bertils besöktes av undertecknad tillsammans med deltagare i projektet Finnmarkens Miljö & Kultur den 11 november 2009. Vid besöket gick vi över markerna vid Bertils ganska snabbt varför bedömningen blir översiktlig. För en fullständig bedömning skulle platsen behöva besökas åtminstone en gång till.

En första bedömning är att vissa delar av Bertils bör kunna betraktas som fast fornlämning, medan andra delar bör betraktas som övrig kulturhistorisk lämning. Anledningen till att bedömningen kan bli något olika är att vissa delar av Bertils övergavs i sen tid. Fortfarande finns det ett par relativt välbevarade byggnader och några större områden med fortfarande öppen odlingsmark. Det råder dock ingen tvekan om att Bertils innehåller stora upplevelsemässiga värden, främst genom den delvis fortfarande öppna odlingsmarken i kuperad terräng.

Med vänlig hälsning

Greger Bennström
Antikvarie/arknolog
Dalarnas museum

Natur- och kulturvärden vid finnbosättningen Bertils

Restaurerings- och skötselråd

Rådgivare: Märta Ohlsson
Länsstyrelsen Dalarna

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Skötselråd

Arbetet med gårdsvisa skötselråd ingår i det svenska Landsbygdsprogrammet 2007-2013. Programmet har som mål att främja en ekologisk, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden och det finansieras av svenska staten och EU.

Syftet med skötselplanen är att bidra till att uppfylla det nationella miljökvalitetsmålet "Ett rikt odlingslandskap". Det innebär att odlingslandskapets natur- och kulturvärden ska bevaras och stärkas. Råden är inte bindande utan avsedda som en uppmuntran till brukaren att bevara och förstärka gårdens natur- och kulturvärden.

Deltagare vid fältbesöket:

Namn: Alexandra Berg

Adress: Uppsälje 89, 780 51 Dala-Järna

Namn: Siv Samuelsson

Adress: Kvarnåker 51, 780 51 Dala-Järna

Namn: Göran Samuelsson

Adress: Kvarnåker 51, 780 51 Dala-Järna

Namn: Tomas Isaksson

Adress: Vansbro kommun, Medborgarhuset, 780 50 Vansbro

Tfn: 0281-752 07

Fastigheter:

Kommun: Vansbro

Ekonomiskt kartblad: 12E9b och 12E8b

Historiska kartor: Akterna U21-3:1 Inägelning 1819

U-21-3:2 Storskifte på skogsmark 1851 och 20-JÄR-130 Åbodelning 1851

Datum för fältbesök: 2011-09-13

Skötselråden upprättade: 2011-11-01

Rådgivare:

Marta Ohlsson, Länsstyrelsen Dalarna. Tfn 023-811 30. E-post: marta.ohlsson@lansstyrelsen.se

Sammanfattning

Mål med skötseln

Målet med skötseln bör, ur natur- och kulturmiljösynpunkt, vara att bevara och förstärka spåren av äldre brukande vid de gamla finnbosättningarna genom återupptagen hävd av de öppna markerna, underhåll av byggnader och framröjning/skötsel av kulturlämningar som byggnadsgrunder och odlingsrösen m.m.

Innehåll

- Sid 3 Bakgrund, Aktuella frågeställningar
- Sid 4 Vegetation, slätter- och betesgynande växter
- Sid 5 Restaurering av igenvuxna marker, Önskade växter
- Sid 6 Träd, Husgrunder, odlingsrösen och andra kulturlämningar
- Sid 7-8 Inägelning 1819 (karta + förteckning)
- Sid 9 Storskifte av skogsmark 1851 (kartor)

Bakgrund

Bertils ligger i ett för finnbosättningar typiskt läge, högt och solbelyst och med tillgång till vatten. Marken är relativt stenig och det finns många odlingsrösen i kanterna av de gamla åkrarna.

1819 gjordes en karta inför en delning av inägomarken. Det fanns då två markägare; A: Anders Andersson och B: Jan Andersson. På kartan ser man att det fanns ett antal små åkrar (ljusgula på kartan) omgivna av stora arealer slätterängar. Marken delades i skifteshandlingarna in i markslagen åker, odlingsland, vretslogar, röjningar och odugligt. Anders och Jan Andersson hade knappt fyra tunnland åker och ungefär 29 tunnland vretslog (slätteräng) var. Det som kallades röjningar omfattade några tunnland och låg huvudsakligen vid stränder och bäckar i skogen. För att kunna fördela marken rättvist graderades marken efter bördighet. Åkrarna vid Bertils graderades till 1 till 2, medan vretslogarna bara graderades från 1/16 till $\frac{3}{4}$.

1851 genomfördes storskifte av skogsmarken. Det fanns då tre markägare: A Snöå bruksegare, B: Bertils Andreas Jansson och C: Bertils Jan Andersson. På kartan ser man att Bertils utmarker i norr och öster gränsade till Snöborgs och Duvnäs fåbodskog och i sydväst ill finnhemmanet Vakerskogen.

Jordbruksmarkerna brukades till mitten av 1900-talet och har sedan stått öde med undantag av en period med bete på en del av marken. Öppna partierna är nu omgivna av en krans av skog gläntor, olikåldriga träd och blandade trädslag. Där utanför finns en rationellt brukad skog med stora kalhyggen. En vandringsled passerar genom området.

Granarna växer allt tätare in på odlingsrösen, enar, rönnar och hagmarksträd

Aktuella frågeställningar

Finnmarkens miljö- och kulturarv är ett projekt som fått s.k. LONA-stöd och som drivs av Finnmarkens hembygdsförening/Kroktorp i samarbete med Vansbro kommun. Tidigare har man haft en kurs med Bengt Ehnström om bl.a. insekter och satt ut provrutor för att följa hur floran förändras.

- Finns det botaniska eller andra värden kopplade till odlingslandskapet (förutom de byggnadslämningar ni redan identifierat)?
- Förslag till skötsel av marken för bevara natur- och kulturvärden och att kunna utnyttja området för t.ex. skolor eller allmänheten?

Vegetation

Slätter- och betesgynnade växter

De gamla slätterängarna som omgav de plöjda åkrarna har nu till största delen vuxit igen till skog med blandade trädslag och flera hävdpräglade träd (se nedan). När ljus och värme hindras från att nå ner till markytan förändras flora och fauna. Växter och djur som är beroende av hävden försvinner och inslaget av arter som trivs i hel- eller halvskugga ökar, samtidigt som landskapsbilden förändras. I gläntor och bryn finns en del hävdgynnade växter kvar.

I överkanten av den största åkern, där det är lite torrare och marken verkar mer utmagrad, har flera hävdgynnade växter börjat vandra in. Det är blommor och gräs som kräver en ljus och öppen miljö men klarar sig på med mindre näring. Blir marken för skuggig eller näringsrik konkurreras de ut av andra, mer högvuxna och snabbväxande, arter som hundkex, midsommarblomster, älgört och högväxande gräs.

Övre raden: Vårbrodd, prästkrage och liten blålocka. Foto P. Levenskog och J. Dänhardt
Nedre raden: Gökärt, ärenpris och ängs- (eller hö-) skallra. Foto M. Ohlsson och L. Lötberg

Skötselråd

För att de hävdgynnade växterna ska kunna finnas kvar, och kanske sprida sig till större ytor, krävs att marken hålls öppen och att den inte gödslas.

Slätter

Om ni vill slå markerna på ett sätt som gynnar ängsväxterna ska ni vänta med slåttern till slutet av juli eller början av augusti samt använda ett klippande eller skärande redskap (lie eller slätterbalk). Det är viktigt att vara noga med räfsningen och föra bort allt det avslagna, så att det inte ligger kvar som ett kvävande och gödande täcke.

Bete

Betsdjur är effektiva på att hålla marker öppna och betet är positivt för den hävdgynnade floran. Allra bäst effekt brukar man få genom sambete eller växelbete med olika djurslag eller genom att kombinera slätter på sensommaren med efterbete några veckor senare. Djurhållning kräver dock daglig tillsyn och ordentliga stängsel. Det som djuren eventuellt inte hinner beta av får man röja manuellt eller putsa med maskin.

Restaurering av igenvuxna marker

Röj gärna i etapper. I starkt igenvuxen områden bör röjningen göras i etapper. En kraftig röjning eller avverkning kan leda till massförekomst av kvävegynnade arter på grund av en röjgödslingsseffekt. När träd och buskar kapas eller fälls dör stora delar av rotsystemet. Vid förmultningen av rotträdarna frigörs näring som kan tillvaratas av kvarstående växter.

Utgå från de ännu öppna ytorna. Utgå från de öppna partierna och utvidga successivt dessa. Påbörja gärna röjningen intill partier som har kvar rester av en hävdgynnad flora, så att växterna kan sprida sig till andra delar av betesmarken. Spara gärna några s.k. bärande träd som sälg och rönn.

Ringbarkning. För att förhindra rot- och stubbskott från gråal och asp bör man i vissa fall ringbarka träden före avverkning. För att skära av näringstillförseln från kronan till roten skalas barken av ända in till veden i en ring runt hela stammen, nedanför den lägsta grenen. Efter två till tre somrar är trädet dött och kan avverkas.

Bränning. Vid stor ansamling av förna kan en lätt bränning vara ett bra hjälpmedel vid restaureringen. Bränningen måste utföras med försiktighet och medan tjälen ännu är kvar i marken. Bränning kan inte ersätta kontinuerlig hävd, utan bör ses som en engångsåtgärd.

Ängar. Vid restaurering av slätterängar är det viktigt att kapa buskar och träd lågt och fräsa bort eventuella stubbar så att de inte hindrar slåttern. Efter en restaurering kan det vara nödvändigt att slå flera gånger per år i början. När man fått bukt med eventuell röjgödslingsseffekt bör slåttern ske på eftersommaren, när växterna hunnit fröa av sig. Det är alltid viktigt att forsla bort höet så att det inte ligger kvar och kväver och gödslar den känsliga flora man vill återfå.

Tidpunkt för röjning. Vid röjning på sensommaren blir uppslaget av stubbskott mindre än vid röjning under höst och vinter. På sommaren finns en stor del av lövträdens och buskarnas näringsförråd i löven. Allra störst blir alstringen av stubbskott om man röjer i september eller oktober då det finns som mest näring lagrad i rotsystemet.

Används tunga maskiner vid röjningen bör det ske på tjälad mark för att undvika körskador. Om man av praktiska skäl tvingas göra en röjning höst- eller vintertid kan man prova att kapa träden och buskarna lite högre upp. Nästa år säger man sedan av stubben, med sin kvast av stubbskott.

Restaureringen måste alltid följas av en löpande skötsel. Det är viktigt att bete eller slätter kommer igång redan samma år som röjningen och sedan fortsätter varje år. Röj inte större område än att djuren hinner beta av återväxten ordentligt. Vid behov kan en komplettering med manuell eller maskinell putsning behövas.

Uppföljning av röjningen. Efter ett par år med successiva röjningar och bete eller slätter bör man kunna se effekten av arbetet. Om en tät grässvål börjat etablera sig på tidigare kala eller glesbevuxna partier och arter som till exempel skallror, ormrot, kattfot, rödkämpar, blåklocka och prästkrage breder ut sig är man på rätt väg.

Om det istället är kvävegynnade arter som smörblomma, ängssyra, ängskavle som ökar har röjningen gått för fort. Ett intensifierat bete eller slätter krävs då, liksom om ohävsarter som midsommarblomster, örnbräken eller älggräs breder ut sig.

Oönskad vegetation

Sly, buskar och högvuxna örter som hundkåx, älggräs och nässlor bekämpas bäst genom att röjas mitt på sommaren. Då befinner sig så stor del som möjligt av växternas näringsförråd i deras ovanjordiska delar och utarmningseffekten blir därför maximal. Det är viktigt att röjningsavfallet förs bort, i synnerhet om det förekommer känslig hävdgynnad flora i bottenskiktet.

Träd

Man kan se på lövträd och tallar med breda kronor och grenar långt ner på stammen att de har växt upp i en ljusöppen miljö. Träd som på så sätt vittnar om att markerna har hållits öppna genom till exempel bete eller åkerbruk kan betraktas som ett biologiska kulturarv. Gamla träd med grov bark har också ett stort värde som hem för en mängd andra organismer; lavar, mossor, med flera. De är också attraktiva för flera fågelarter som söker föda eller hål att häcka i.

Rönn och andra så kallade bärande träd är värdefulla för fåglar och andra som uppskattar deras bär. Sälgen har stor betydelse för bland annat bin och andra pollinerare eftersom de blommar så tidigt på säsongen (läs mer om sälgens betydelse i "Sälgen behövs"). Enar hör hemma i en ljusöppen miljö, men kan stå kvar även om skogen tätat.

Skötselråd

Om ni röjer markerna för att öppna upp och få tillbaka karaktären av odlingslandskap bör ni spara grova sälgar och rönnar och andra bredkroniga och grova träd. Frihugg vid behov kring dem, så att solen kommer åt att lysa på stammen. Spara enar, men håll efter så att de inte brer ut sig för mycket och skuggar marken.

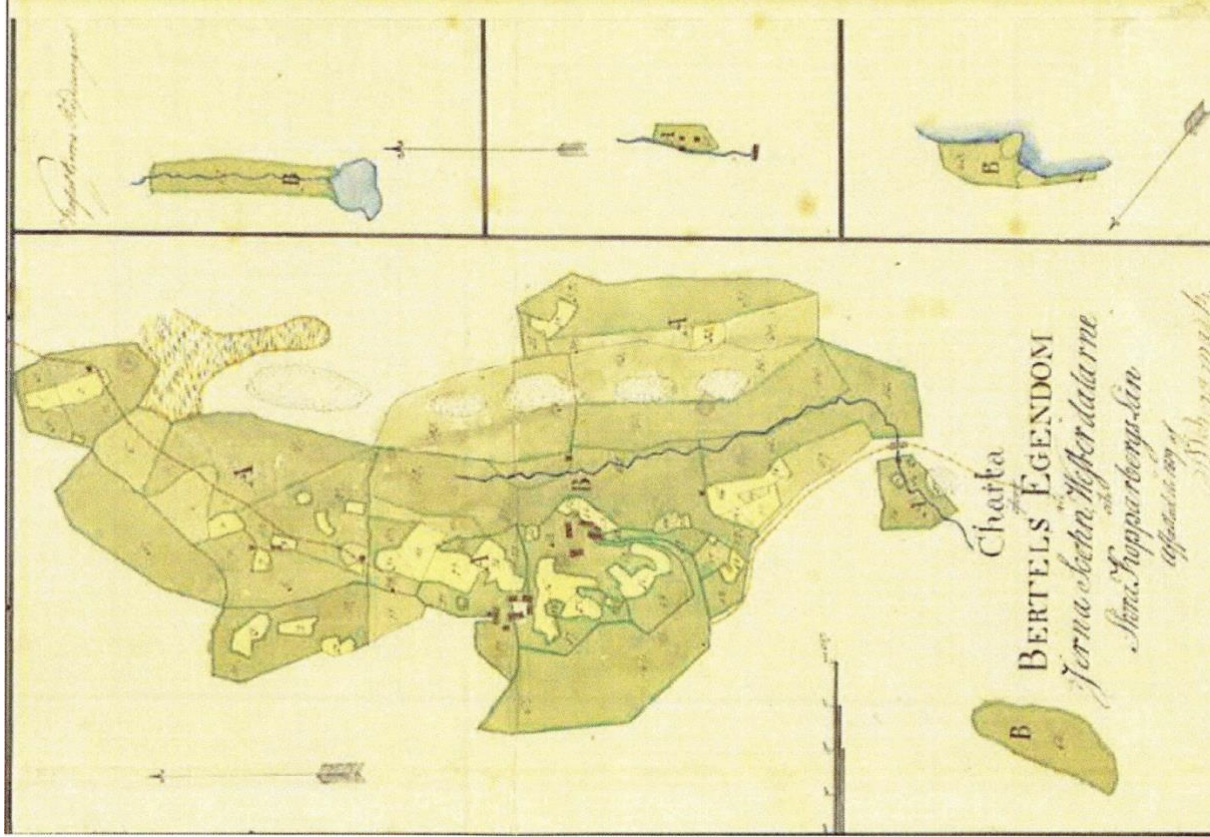
Odlingsrösena vittnar om tidigare brukares slit och har samtidigt ett stort naturvärde.

Husgrunder, odlingsrösen och andra kulturlämningar

Stenlämningar som odlingsrösen, stentippar, husgrunder och stenmurar är viktiga att bevara av flera anledningar. De är dels viktiga monument över tidigare generationers slit och leverne men de har också betydelse för naturvården. Bland annat så fungerar stenlämningar som viktiga boplatser för flera av våra växelvarma kräldjur. Ormar och ödlor använder sig av de solbelysta stenarna för att öka sin kroppstemperatur samt som boplatser och skydd. Även flera insektsarter bl.a. fjärilar använder solbelysta stenar som rast- och uppvärmningsplatser. Stenrösen och stenmurar är också viktiga för flera av våra fåglar. Arter som stenskvätta och sädesärta, vilka idag börjat minska i antal, är till stor del beroende av stenrösen där de bygger sina bon. Det finns också flera lavar och mossor som enbart växer på sten i öppna och ljusa lägen.

Skötselråd

Odlingsrösen och byggnadsgrunder bör hållas fria från träd, sly och högvuxen vegetation. Gräsväxten i och omkring bör därför betas eller slås av varje år. Syftet är att undvika att kulturlämningarna förstörs genom övertorvning och rotsprängning samt att de genom att bli synliggjorda får landskapets historia att framträda. Odlingsrösena bör därför inte heller fungera som upplagsplatser.

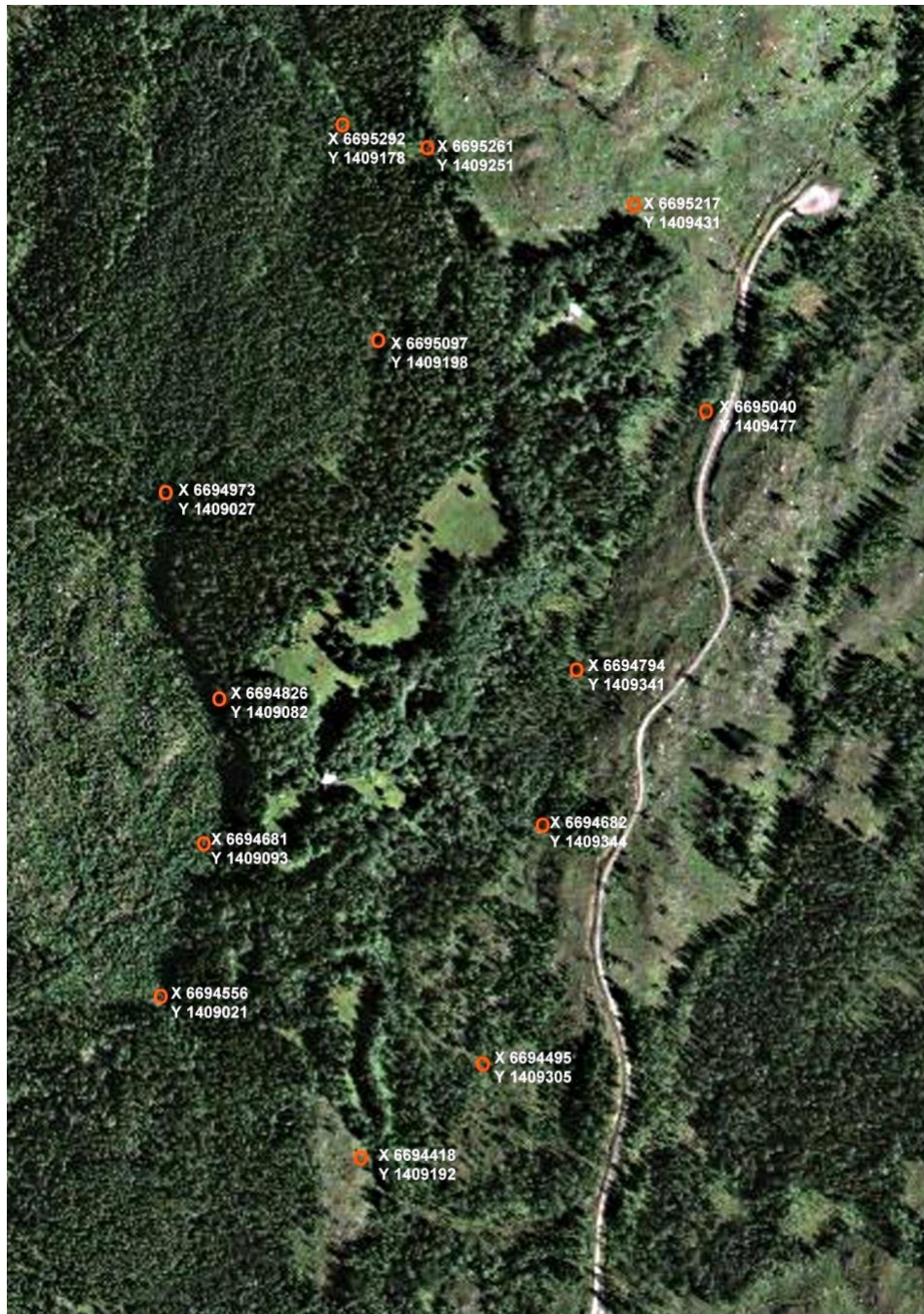

Beskrifning

N:o	Storhet	Art	Storhet	Art	Storhet	Art	Storhet	Art
1	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
2	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
3	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
4	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
5	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
6	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
7	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
8	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
9	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
10	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
11	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
12	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
13	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
14	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
15	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
16	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
17	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
18	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
19	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
20	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
21	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
22	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
23	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
24	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
25	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
26	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
27	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
28	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
29	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
30	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
31	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
32	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
33	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
34	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
35	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
36	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker
37	1/2	Åker	2 1/2	Åker	1/2	Åker	1/2	Åker

Somma 37 1/2

Litter B. som Andersson emittat på Gården Ager									
38	Slag		$\frac{1}{4}$					16 $\frac{1}{2}$	2,000
39	Äker		17	64	3,200				
40	Ä.		24	116	13,440				
41	Ödmark		0						19 $\frac{1}{2}$
42	Slag		$\frac{1}{2}$					128	30,000
43	Ödmark	3 $\frac{1}{4}$	0						10 $\frac{1}{2}$
44	Slag		$\frac{1}{8}$					4 21	3,000
45	Ä.		$\frac{1}{2}$					4 4	23,000
46	Äker		17	194	14,000				
47	Ä.		12	108	5,700				
48	Slag		$\frac{3}{8}$					4	0,500
49	Ödmark	4 $\frac{1}{4}$	0						120 $\frac{1}{2}$
50	Äker		17	57	2,100				
51	Ä.		1	8	0,200				
52	Slag	2 $\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$					164	3,000
53	Slag		$\frac{1}{2}$					68	1,600
54	Äker		18	23	1,000				
55	Ä.		2	2	1,000				
56	Ä.	2 $\frac{1}{4}$	13	108	21,600				
57	Ä.	2	14	10	4,000				
58	Slag	2	$\frac{3}{8}$					122	4,000
59	Ä.		$\frac{1}{4}$					1 4	2,000
60	Ä.		$\frac{1}{2}$					2 3	16,000
61	Kaffhög		$\frac{1}{8}$					6 11 $\frac{1}{2}$	4,000
62	Kapellgrens Rönning		$\frac{1}{8}$					2 7	1,000
63	Rönning vid Vårnäs		$\frac{3}{8}$					1 8 $\frac{1}{2}$	5,000
	Ödmark		0						8 $\frac{1}{2}$
64	Stora ändan af Vårnäs Ödmark		$\frac{1}{8}$			2 14		1,000	
65	Slagständer vid Vårnäs		$\frac{1}{4}$					1 3 $\frac{1}{2}$	2,000
66	Ödmark vid Hachan		$\frac{1}{8}$			2 14		0,200	
67	af Hög rönning		$\frac{1}{8}$					2 14	4,000
Summa Litter B.				32 $\frac{1}{2}$	24,000	3 11 $\frac{1}{2}$	1,000	29 15 $\frac{1}{2}$	221,000
								5 13	13,000
									13 8 $\frac{1}{2}$

Skyddsområde för Finnbyn Bertils

Kartläggningen av finnbyn Bertils på Järna Finnmark är inte genomförd i sin helhet. Finnmarkens Miljö & Kulturarv fortsätter inventeringen och resultatet kommer att redovisas efterhand på Finnmarkens Hembygdsförenings hemsida.

Projektet har delfinansierats av Naturvårdsverket
genom lokala naturvårdsbidrag

